

Історіографія розвитку вищої педагогічної освіти в регіональному аспекті

За останні десятиліття українська історико-педагогічна наука переживає динамічний поступ, що супроводжується складними, суперечливими трансформаційними процесами, переосмисленням наукових парадигм, пошуком нових теоретико-методологічних аспектів й орієнтирів. Його характер та особливості відображають нарощування фактографічної бази, передусім посилення наукового дискурсу, плюралізму думок, альтернативності поглядів, поліфонії рефлексій і теоретичних висновків. За таких умов зростають інтерес і потреба систематизації та конструктивно-критичного переосмислення нагромаджених педагогічною наукою знань з розвитку освіти та шкільництва. Такий системний ретроспективний погляд необхідний для з'ясування досягнень минулого, збереження й примноження напрацювань, попередження помилок і визначення перспектив поступу.

У даному контексті актуалізується проведення історіографічних досліджень не лише з конкретно-педагогічних проблем або щодо розвитку педагогічної науки у масштабах усієї України, але й осмислення загальних та особливих тенденцій нагромадження педагогічних знань у її регіональному, зокрема західноукраїнському вимірах.

Мета статті – з'ясування рівня відображення в науковій літературі загальних змістових характеристик освітніх процесів на різних етапах історичного розвитку західноукраїнських земель.

Так, у регіональному аспекті вищим у рамках радянської історіографії був рівень дослідженості освітніх систем на Закарпатті, що мали свою специфіку в силу особливостей історичного розвитку краю. Це завдячується доробку А. Бондаря, А. Ігната та особливо виданому А. Бондарем і А. Чумою у 1967 р. в Пряшеві (Чехословаччина) історичному нарисі про розвиток української школи на Закарпатті та Східній Словаччині [2]. Виводячи її початки з часів князя Корятовича, вчений на основі джерел відстежив розвиток народних (церковних) і приватних шкіл, діяльність мандрівних учителів у XV-XVII ст.; детально показав становлення української системи освіти з кінця XVIII - до початку XX ст., в якій сформувалися всі основні ланки - від початкової, середньої, професійної до підготовки учительських кадрів тощо.

Більше уваги радянські дослідники приділили розвитку освіти на західноукраїнських землях у 1920-1930-х рр., позаяк даний період безпосередньо передував їхньому возз'єднанню з УРСР. Попри незмінність загальної парадигми, підходи до висвітлення цієї проблеми мають свої особливості.

Друга половина 60-х рр. ХХ ст. позначилася появою узагальнюючих історичних праць, які демонстрували здобутки розвитку соціалістичного культурного будівництва в західних областях України загалом та на Буковині, Закарпатті зокрема. Головну увагу автори зосереджують на таких питаннях: розширення мережі семирічних і середніх шкіл; зростання їх матеріально-технічної бази; підготовка вчительських кадрів (серед них було чимало осіб із середньою і незакінченою вищою освітою); удосконалення навчальних планів і програм; поліпшення форм і методів навчальної роботи; посилення уваги до політехнічного навчання, трудового виховання та позашкільних форм роботи.

Така зосередженість досліджень на висвітленні розвитку освіти в одному регіоні за досить вузького періоду 50-х - першої половини 60-х рр. ХХ ст. - унікальне явище у вітчизняній історіографії історії педагогіки. Разом з тим це не могло не призвести до дублювання фактографічного матеріалу і теоретичних висновків, тож їхня наукова новизна ставала дедалі умовнішою. Розкривалися заходи з капітального будівництва шкільних приміщень і їхнього обладнання, з переходу на загальнообов'язкове семирічне навчання та ліквідації анальфabetизму, з розвитку політосвіти й підготовки педагогічних кадрів тощо. Постійні акценти на збільшення мережі шкіл, позашкільних закладів, дитячих і молодіжних видань супроводжувалися порівняннями та протиставленням становищу українського шкільництва за польського періоду. Прикметними рисами цього доробку стало узагальнення досвіду учителів-практиків, а також безапеляційна констатація факту сформованості радянського патріотичного почуття в учнівської молоді регіону.

Тому важливою складовою професійної освіти є педагогічна. В радянській науці регіональний аспект її розвитку представлений слабо, позаяк у працях з історії освіти за дорадянського періоду автори акцентували на утисках і дискримінації українського вчителства, а сам процес його підготовки, особливо у національних приватних закладах, ігнорувався. В українській радянській історіографії так і залишилося розмите уявлення про організацію та зміст підготовки українського вчителства. Вона пов'язувалася з діяльністю Крайової шкільної ради, а про функціонування мережі державних і приватних учительських семінарій фактично не згадувалося.

Сучасній історіографії, що представила чималий доробок з історії розвитку педагогічної освіти у західноукраїнському регіоні, притаманні три важливі особливості. По-перше, окрім спеціальних історико-педагогічних праць дана проблема активно розглядалася в дослідженнях, присвячених іншим складовим системи освіти — початковій, середній, вищій тощо. По-друге, розвиток педагогічної освіти вивчався або відносно усієї України, або окремих регіонів — Буковини, Волині, Галичини, Закарпаття. Уникання її розгляду у масштабі

усіх західноукраїнських земель зумовлене складними багаторівневими процесами її становлення у кожному із зазначених теренів. По-третє, складною і розмаїтою виглядає змістова спрямованість студій з історії педагогічної освіти, де піднімалося широке коло питань, пов'язаних із соціальними вимогами до професійної підготовки вчителя.

Проблема педагогічної освіти знаходиться в центрі уваги сучасної педагогічної науки. Її вивчення стимулюють численні спеціалізовані фахові періодичні видання, десятки науково-практичних конференцій з різних питань підготовки вчителів. Вибірковий аналіз матеріалів опублікованих за результатами таких заходів, що відбулися в західних областях України показав, що від 10 до 40 % виступів присвячувалося регіональним історико-педагогічним аспектам цієї проблеми.

Зокрема праці з історії педагогічної освіти в Україні відображають загальну рецепцію ролі і місця Західного регіону в її розвитку. Вони увиразнюють три основні тенденції вивчення даної проблеми: а) ігнорування висвітлення процесів педагогічної освіти в Західній Україні попри декларування, що предметом дослідження є її розвиток в Україні; б) роздільний показ ретроспективи педагогічної освіти у Східному та Західному регіонах України, що має сенс стосовно періоду другої половини XIX — першої третини XX ст., коли вони розвивалися у різних державно-політичних системах; в) намагання показати розвиток педагогічної освіти в Україні в єдиному руслі.

Спільні та особливі риси має процес нарощування знань з історії педагогічної освіти в різних західноукраїнських регіонах. Маємо доволі виразну картину її розвитку в Галичині другої половини XIX — 30-х рр. XX ст. Так, одне з перших присвячених цій проблемі комплексних досліджень - дисертація М. Барни [1]. Автором з'ясована генеза організаційних форм підготовки вчителів у 1772-1867 рр. (інститути препаратив, дяко-вчительства, вчителів-приватистів, ад'юнктів); запропонована періодизація цього процесу (три періоди поділяються на сім етапів); визначена структура педагогічної освіти в краї; розкриті особливості професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів тощо. За думкою автора основні тенденції її розвитку в краї полягають у постійному загостренні боротьби за створення українських педагогічних навчальних закладів, рівневому піднесенні системи підготовки вчителів для народних і середніх шкіл, учительських семінарій. Вона доводить, що основним чинником їх розвитку виступали освітньо-шкільні та професійні організації, які об'єднували прогресивних діячів культури і педагогів.

Важливу віху у концептуалізації знань про розвиток педагогічної освіти в Галичині за міжвоєнного періоду знаменує науковий доробок Т. Завгородньої у

виглядів монографій [10] та численних статейних публікацій. Здійснивши детальну реконструкцію її структури і становища (всіх ланок в закладах підготовки вчителів, системі підвищення кваліфікації та самоосвіти), вчена розкрила еволюцію теорії і практики навчання в закладах професійної підготовки вчителів.

Істотний внесок у вивчення історії педагогічної освіти в Галичині зробили представники наукової школи Б. Ступарика. В їх науковому доробку знайшли поглиблення і розвиток викладені у його працях другої половини 1990-х рр. ідеї і положення, які узалежнювали поступ національної системи освіти із підсистемою підготовки учительських кадрів, котра будучи її найчутливішим елементом намагалася адекватно реагувати на кожен черговий виклик та перебуваючи у стані постійного оновлення справляла важливий вплив на всю структуру шкільництва.

У такому контексті відзначимо докторську дисертацію під керівництвом Б. Ступарика польської дослідниці І. Шемпрук [15]. Вона цікава з позицій порівняльної педагогіки, бо відображає польську візію формування учительських кадрів у Галичині й Волині за міжвоєнного періоду та їхнє місце в освітньому просторі Польщі. Такі зіставлення корисні для вітчизняних науковців, котрі, як відзначалося, недооцінюють впливів офіційної польської педагогіки на формування українського вчительства.

Вагому роль у вивченні розвитку педагогічної освіти на Буковині в ХІХ — на початку ХХ ст. відіграли представники наукової школи О. Пенішкевич [13]. Проблема розкривається у статейних публікаціях та в розрізі комплексних студій про розвиток в краї українського шкільництва, народних шкіл, середньої освіти тощо. Показані її генеза, нормативно-правове регулювання, формування мережі відповідних закладів та інституцій, а також організаційно-методичне забезпечення навчального процесу. Але становище у цій сфері за міжвоєнного періоду практично не розкрито.

Проблема розвитку педагогічної освіти на Волині за відсутності спеціальних комплексних праць розглядалася у контексті дослідження різних ланок системи освіти краю ХІХ — 30-х рр. ХХ ст., що мають виразну історичну спрямованість, тоді як дидактико-методичний компонент підготовки учителів розроблено слабше. Порівняно зі студіями про Галичину, в них глибше розкривається іноетнічний аспект розвитку цієї ланки освіти на Волині у вигляді функціонування польських і єврейських навчальних закладів, педагогічної майстерності іноземних викладачів. Разом з тим слід зазначити, що розвиток інонаціональної педагогічної освіти на західноукраїнських землях досліджено надзвичайно слабо.

Доробок з історії педагогічної освіти на Закарпатті репрезентує монографія В. Гомонная, В. Росула, П. Ходанича [12], що відзначається історичним підходом до проблеми: показано розвій п'яти (Ужгородської, Мукачівської, Хустської та ін.) семінарій, де готували кадри учителів, їхнє соціальне становище, державна політика та діяльність політичних і громадських об'єднань у цій царині тощо; їхні випускники становили не лише кістяк педколективів народних шкіл, а й основу української інтелігенції краю першої третини ХХ ст.

Отже, наявний доробок розвитку педагогічної освіти засвідчує потребу проведення спеціальних історико-педагогічних досліджень щодо її становлення і функціонування передусім на Волині та Закарпатті, презентації комплексних студій, які б показали загальні та особливі риси підготовки учительських кадрів у різних західноукраїнських регіонах в ХІХ — 30-х рр. ХХ ст. та розкрили розв'язання цієї проблеми у поліетнічному контексті.

Дане завдання актуалізують і матеріали серійного видання «Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку», що з'явилося у вигляді об'ємних томів, присвячених кожній області, зокрема й семи західним [3-8]. Попри уніфіковані вимоги, вони помітно різняться у структурно-змістовому відношенні.

Спільним для більшості томів є широкий суспільно-історичний контекст, що детермінує розвиток вищої педагогічної освіти і науки в кожній із західних областей України та з'ясування її поступу за окремими періодами і типами навчальних закладів. Однак цей компонент не забезпечив концептуальної цілісності даного проекту. Йдеться про диспропорцію та відмінні підходи висвітлення певних процесів. Наприклад, історія педагогічної освіти Івано-Франківської області представлена лише розвитком педінституту-університету [4]. Автори томів, присвячених Львівській і Чернівецькій областям обмежилися стислим показом передумов розвитку педагогічної освіти, а головну увагу зосередили на з'ясуванні її генези у ХІV-ХVІІІ ст. та розвитку в ХІХ-ХХ ст., зокрема підготовці педагогічних кадрів у місцевих університетах, училищах, коледжах [5; 8]. У томі про Тернопільщину представлений ґрунтовний аналіз педагогічної освіти за дорадянського періоду [7, с. 108-171]. Автори книги про її розвій на Волині запропонували широку персоніфіковану реконструкцію освітніх процесів ХVІІ-ХІХ ст. (більше половини обсягу), з'ясували їхні особливості у 1916-1941 рр. й лише потім перейшли до характеристики системи підготовки вчителя за сучасної доби (університет, коледж, післядипломна освіта) [3]. Існують відмінності і у науковому апараті окремих томів (наявність чи відсутність покликань тощо).

На окреме відзначення заслуговує том, присвячений педагогічній освіті на Рівненщині. Він репрезентує нове, підготовлене спеціально для реалізації зазначеного проекту наукове дослідження, що ґрунтується на багатій джерельній базі. Реалізація авторами проблемно-хронологічного і системного підходів може слугувати за приклад підготовки узагальнюючих праць про розвиток педагогічної освіти в західноукраїнському регіоні. Зокрема їм удалося послідовно і комплексно відстежити її історичний розвій, починаючи з кінця XVII ст. (Острозька академія) й завершуючи навчальними закладами XX-XXI ст.

Таким чином, стратегічним напрямом розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки є підготовка фундаментальних колективних досліджень, а реферований проект дає цінний досвід для реалізації цього завдання. З одного боку, він становить вагомий крок у нагромадженні та систематизації знань з історії педагогічної освіти в окремих областях і черговий раз актуалізує необхідність написання узагальнюючої синтезованої праці про її розвиток в Україні та західноукраїнському регіоні зокрема. З іншого, структурно-змістова наповненість окремих томів доводить, що запорукою успішної підготовки серійних видань є дотримання вихідних концептуальних принципів та постійна координація творчих пошуків науковців окремих регіонів, які мають власні погляди, різний потенціал тощо.

Доробок науковців про розвиток педагогічної освіти в Україні також засвідчує дві прогресуючі історіографічні тенденції. Перша стосується посилення уваги до вивчення закладів першого ступеня педагогічної освіти у вигляді педагогічних училищ, які у Західному регіоні України почали створюватися за радянської влади й перетворилися на справжні «кузні» учительських кадрів, а за доби державної незалежності реорганізовувалися у профільні технікуми й коледжі. Друга тенденція проявляється в узагальненні досвіду діяльності та розвою інститутів післядипломної педагогічної освіти.

Розвиток і функціонування цих закладів представлено у різновидових публікаціях. У вищезгаданих томах про розвиток вищої педагогічної освіти в Україні ця проблема розкривається у системному вигляді через показ їхнього поступу за радянського і сучасного періодів, що супроводжувався організаційною розбудовою, реформуваннями, еволюцією змісту навчально-виховного процесу, змінами у контингентах учнів й викладачів, нарощуванням матеріально-технічної бази тощо. Схожу змістову спрямованість мають науково-популярні книжкові видання, приміром, про Чернівецьке [11] педучилища; Волинський [9] і Закарпатський [14] інститути післядипломної педагогічної освіти. Щоправда, акценти в них зміщені на показ досвіду

навчально-методичної роботи за сучасних умов, хоча нерідко пропонуються і широкі історичні ретроспективи.

Аналіз джерельної бази засвідчив, що нагромаджено значний масив наукової літератури про структурні компоненти системи освіти регіону, що забезпечують підвищення освітнього рівня різних категорій населення. Таким чином, доробок з регіональної історії освіти, який у багатьох відношеннях до сьогодні не втратив науково-пізнавального значення, а при уважному прочитанні може вказати на прогалини і перспективи подальших досліджень з даної тематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барна М.М. Розвиток педагогічної освіти в Східній Галичині (1867-1939 pp.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / М. М. Барна. - К., 1996. – 20 с.
2. Бондар А. Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині: історичний нарис / А. Бондар, А. Чума. – Пряшів, 1967. – Ч. 1. – 116 с.
3. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Волинська область / Ред. рада вид.: В.Г.Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: І.Я.Коцан та ін. - К.: Знання України, 2009. – 415 с.
4. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Івано-Франківська область / Ред. рада вид.В.Г.Кремінь та ін. редкол. тому: Б.К.Остафійчук (гол.), В.І.Кононенко (відп. ред.) та ін. - К.: Знання України, 2010. - 335 с.
5. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Львівська область / Ред. рада вид.: В.Г.Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: Н. Скотна (гол.) та ін. - К.: Знання України, 2012. - 267 с.
6. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Рівненська область / Ред. рада вид.: В.Г.Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: Р.М.Постоловський та ін. - К.: Знання України, 2010. - 383 с.
7. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Тернопільська область / Ред. рада вид.: В.Г.Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: В.П.Кравець та ін. - К.: Знання України, 2011. – 279 с.
8. Вища педагогічна освіта і наука України: історія сьогодення та перспективи розвитку. Чернівецька область / Ред. рада вид.: В.Г.Кремень (голова) [та ін.]: редкол. тому: С.В.Мельничук та ін. - К.: Знання України, 2011. - 279 с.
9. Волинський обласний навчально-методичний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів / укл.: В.М.Дмитрук. - Луцьк: ВОНМІ-ПАПК, 1999. – 44 с.
10. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919-1939 роки) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 167 с.; Завгородня Т. Зміст початкової освіти в українських школах на західноукраїнських землях (1919-1939 pp.): монографія / Т. Завгородня, Г. Лемко. – Івано-Франківськ: Плай, 2011. – 212 с.; Завгородня Т. Підвищення кваліфікації вчителів Галичини (1919-1939 pp.): дидактичний аспект / Т.Завгородня. - Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 88 с.
11. Іванчук М.Г. Святіня знань і духовності (з досвіду роботи Чернівецького педагогічного училища) / М.Г.Іванчук. - Чернівці: Рута, 1999. – 68 с.

12. Освіта Закарпаття: монографія / В. В. Химинець, П. П. Стрічик, Б. М. Качур, М.І. Талапканич. – Ужгород: Карпати, 2009. – 464 с.
13. Пенішкевич О. Підвищення кваліфікації підготовки кадрів на Буковині в кінці ХІХ — на початку ХХ століття // О.Пенішкевич // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. пр. - Вип. 122: Педагогіка і психологія. - Чернівці: Рута, 2005. - С. 111-120.; Пенішкевич О.І. Розвиток українського шкільництва на Буковині (ХVІІІ – початок ХХ ст.) / О. І. Пенішкевич. – Чернівці: Рута, 2002. – 520 с.
14. Талапканич М.І. Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти - історія та розвиток / М.І.Талапканич, В.В.Химинець, В.М.Петечук, М.М.Басараб, П.П.Стрічик. - Ужгород, 2006. - 116 с.
15. Шемпрух І. Тенденції розвитку педагогічної освіти вчителів у Польщі (1918-1999 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / І. Шемпрух. - К., 2001. – 43 с.